

ծիրները չուժն ու գուժանը, եզն ու գուժը, կարգն ու սարքը լրիւ լինի և նա բոլորովին գոհ է իւր վիճակից, թէկուզ իւր հագին չուխայ ու արխալուզ չը լինի, ոտին չարօս-գուլրայ, կամ թէ իւր կնոջն ու որդւոց մերկ պահեն հայրն ու եղբայրը, իսկ թէ վերոյիշեալները պակաս են, Աստուած հեռուանի՛ թէկուզ աշխարհն էլ Եղոյին տան, նրա նեւաթը՝ չի բացուի ամբողջ օրով ծարաւ, անօթի, աչք ու ունք կիտած, դէմքը աշնան «հաւայ» դարձրած գոմշի ու եղայ մարքներից գուրս չի գայ ու բերանը հացի թիքայ չի գնէ, մինչև իւր կամքը կատարուի:

Մարտ և ապրիլ ամիսներում գաշար բացուելուց և սերմն արտ ընկնելուց սկսած նրա գօտիկը չի քանդուի և ինքը եօրղան-դօշկի երես չի տեսնի մինչ ցանքը վերջացնելն և արտախլիս կատարելն. գուժնին և քաղին ոչ թէ եօրղան-դօշկի ու տան, այլ և գիւղի երէս էլ չի տեսնի մինչ օրանի կալը թափելն իսկ մնացած ժամանակը ինքն գիտէ ու իր Շէկօն ու Նապլուն, Մարալն ու Զէյրանը, նրա խօսքն ու խօրաթէն, միտքն ու խորհուրդը նրանց հետ է:

Եղոյից փոքրը՝ Վաթօն մի այլ տիպ է ներկայացնում: Նա ամէն ժամանակ պատրաստ է Եղոյին օգնելու ամէն բանում՝ գաշառւմ թէ տանը, բայց և այնպէս իւր խելքն ու միտքը սիրան ու հոգին գիւղական գէնք ու գրահի (սիւլայ) հետ է: Տարին եթէ երեք-չորս գառ չը տայ և երեք-չորս թարաքամի հարայ (ղականակ) չառնի ու ձեռն ընկած երկաթը նրանց կոպալ գլխներուն չը կպցնէ, ու եղէ առիքը չը գարկէ, ցերեկը նրա գա-գարումը չի ասնի, գիշերը քունը: Փշտովն ու պարոնը, թուրն ու խանչալը նրա միշտ կազմ և պատրաստ մարուք սրբած կախ սլի-տի լինին սեան երեսից: Կառոյտն ու Այա-բաշը (չնըրի անուն) նրա մտերիմ ընկերներն են աշնան ոչխարի մօտ, գարնան ու ամառը սէլի ու մայի մօտ:

Միւս երկու փոքր եղբայրները՝ Սէնօն ու Վնօն գեռ նոր հաւ եղած, թառը գրուած, նոր ոտ կոխած կեանքի ասպարէզ, թէև երկուսն էլ ամուսնացած, ինչպէս երեւում է իրենց համար գեռ մի մասնաձիւղ շնն ընա-

րիլ, այլ լոկ կամակատարներ են մեծ եղբայր-ների:

Երուանդ Մովսիսեան

ՔՆՆՈՒԹԻԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ.

ՈՒ

Ու ձայնին առած դերքերուն մէջ յատկապէս երկու պարագայ պէտք է որոշել. 1. Ու ձայնաւորի քով. և 2. Ու բաղաձայնի քով կամ անկախ:

1. Ու ձայնաւորի քով.

Այս պարագային ու կը վերածուի 1. վ-ի. օր. շխհի՛ շուարիւ, անգիս՛ աղուէս. բվայ՛ թուիլ՛ երևալ ևն:

2. Մէկ քանի դէպքի մէջ յաջորդական ա ձայնին հետ կը կազմէ ուս երկբարբառը. այսպէս են՝ լուան՛ շուան. բրուա՛ ճմ. բրուա՛ թթուիւ. փռուա՛ բուրվառ համարելով իբր բուռառ): Գործիք և Թագոտի բարբառները սակայն ասոնց դէմ ունին լրվան, բրբվա՛, բրբվի՛, փռազար:

3. «Աստուած» բառը առած է Ա՛ստիճ ձևը. սակայն ասիէ ածանցուած կան Աստիճանի կամ Աստիճանի, անաստիճ կամ անաստիճ ևն:

4. «Բժուաք» բառին մէջ ու ջնջուած է, որով բառս առած է տհր, տար ձևերը:

2. Ու ձայնաւորի քով կամ անկախ.

Այս երկու դերքերուն մէջ ալ ու ձայնը կը մնայ իբր ձայնաւոր, ուստի և ենթակայ շեշտադրութեան սովորական կանոններուն՝ հետեւեալ ձևով.

1. Շեշտն անփոփոխ մնացած դրաբարի միալանի բառերուն մէջ՝ մինչև իսկ բաղմալանի վերածուած ժամանակ. օր. իօն՛ քուն. սօյնը՛ սունկ. կնպրը՛ կուպը ևն:

2. Բաղմալանի բառերու շեշտեալ ու վերածուած անշեշտի. օր. վնցցուն՛ վաթսուն. երկու՛ երկու. խրքումնը՛ երդումն ևն:

3. Վերջալանի շեշտը վերջնիթեր ունի վրայ տեղափոխուած. օր. ունաթ՛ յունապ. կօզի՛ սեղի. ինալ՛ քուռակ ևն:

4. Նախվերջնիթեր վանկերու ու-երը իբր անշեշտ վերածուած ը-ի. օր. կրքրղիս՛ կաթուղիգոս. ուրիշ օրինակ չի պատահեր:

5. Հակառակ ընդհանուր կանոնին շեշտ

առանց տեղափոխուելու՝ մնացած վերջին վան-
կին վրայ՝ բայց դարձեալ նախորդ անշեշա ու
լինեա՛ծ. օր. հող կամ հողոյ՝ ուղեղ. պարեհն՝ պա-
տուհան. պարեհն՝ պատուհան. լիակն՝ բուսանել.
հոյ՝ ուղի:

6. Հոլովման և ածանցման ժամանակ ու
ընկած՝ շեշտի տեղափոխութեան պատճառաւ.
օր. խփե կամ խփի՝ խուփ (ե կամ ի յաւելումս-
նեք են՝ ինչպէս պատրե՛ պատ). պրի՛ ըրդի. կիսան՝
գլխէն. լիկիսի՛ չմուշկով ևէն:

7. Անշեշա ու ձայնը բոլորովին ընկած է
գնորիկ՝ ուղարկել. դեօր՝ ուղղորդ ձեւերուն մէջ:

8. Միայն մի բացառութիւն կայ որուն մէջ
անշեշա ու ընկած չէ՝ այն է յիսերգյո՛յմ՝ լուսնկայ:

Ղարաբաղի բարբառին մէջ ու ձայնն առ-
հասարակ կը վերածուի օ-ի: կրնայ մնալ նաև
ու բայց կը դառնայ նաև իւ, քօ, մի քանի գէպ-
քերու մէջ ալ ե: Բոլոր այս ձայնաշարութիւն-
ներն ալ սակայն առանձին կանոններու ենթակայ
չեն կամ գոնէ մենք չկրցանք որոշ կանոն մը դրա-
նել. ուստի իւրաքանչիւր փոփոխութեան օրի-
նակները շարելով կը բաւականանանք:

0—կրկօս կամ կրկօս՝ գլուխ. տօնը՝ գուռն.
տիւնոց՝ գեղնուց. բօր՝ թութ. բօխ՝ թուխ. բօխս՝
թուխս. բօզ՝ թուզ. բքօ՝ թքօ. բօշ՝ թուշ. բօխս՝
թուզթ. բօխս՝ թուխս: ամպ. յօրի՛ լուրիւ.
խորքն՝ խուրքն. խօնց՝ խունի. խօնի՛ խուղի. ծօծ՝
ծուծ. ծօխ՝ ծուխ. ծօն՝ ծուռ. ծօնդր՝ ծունը. ծն
նր՝ ծունի. կնից՝ կակուզ. կրօնք՝ կրունի. կօս՝
կուտ. կոնք՝ կուռն. կօշ՝ կուշտ. կօծ՝ կուծ. կեօնի՛
կուռք. կծօ՛ կծու. կօլ սալ՝ կուլ տալ. կօց՝ կուռց.
կօր՝ կուռք. խրփօս՝ հարբուխ. հօնի՛ հունի. հօս
ծպուռ. մեկնք՝ մուկն. մեկնաշօ՛ մատնաշարթն. մօր՝
մուր. մօթ՝ մօրուք. մօնք՝ նուռն. շօն՝ շուն. շօթ՝
շուք: ստուեր. օր՝ ութ. օխս՝ ուխտ. դօր կամ
դօրք՝ ուղղորդ. օղ՝ ուղա. մեկն՝ ունիմ. օյնք՝
ունիկ: ամանի ունիկուք. օնք՝ ունջ, մուք. օշ՝
ուշ: միւք. օնի՛ ուռչիլ. օս՝ ուս. օտի՛ ուտել.
հօրեկ՛ ուրադ. օրախ՝ ուրախ. հօնե՛ ուռի. (Գորի-
սի բարբառն ունի նաև օրփաք՝ ուրբաթ. օրիշ՝ ու-
րիշ. հօլ՝ ուլ: որոնց գէմ ամբողջ Ղարաբաղը կը
հանէ կօրփաք՝ կօրիշ, հօշ). լօշի՛ չմուշկ. լիսա՛
չուխայ. պօսի՛ պառիկ. մօխս՝ շուխա. սօս՝ սուտ.
սօր՝ սուք. սօրփ՝ սուրք. սօյնք՝ սունի. սօն՝ տուն.
ցօր՝ ցուրա. փօրփօր՝ փրփուր. փօշ՝ փուշ. փօնք՝
փունջ. փօլ կիլ՝ փուլ գալ. փօխք՝ փուքս. փօն՝
քուն. փօլ՝ քուզ. փօսի՛ քուռալ:

Ու—անու՛ հմ. անուի՛ աշուն. անու՛ անուն.
անունի՛ արմուկն. անունուի՛ արաստուք. անունի՛
ածուխ. անունուր՝ առատուք. կերքունի՛ գորա,
գորանուի. կյո՛րունի՛ գարուն. քա՛ դու. կրիւ՛
երկու. խրքունք՝ երգումն. զերքուն՝ զարթուն:

արթուն. բուր՝ հմ. բնութն՝ հմ. խնստուն՝ հմ.
խնշո՛ հմ. կնաքը՛ կուպը, կնաքից՛ կուզ. կծօխուր՝
կոծօխուր. կնիկու՛ կիտ. կնիկու՛ հմ. կնսու՛ հմ.
կնսունք՛ կամուրջ. կնիկու (կայ նաև կնիկոյ)՝ կա-
կուզ. կնուռս՝ հմ. հուր՝ հմ. հերու՛ հերու. հունի՛
կամ հունի՛ հունի. ծնիկը՛ ձուկն. ծերքունի՛ հմ.
մուն՝ մուն. մունք կամ մոկնք՝ մուկն. մանուն՝ հմ.
մար կամ մօր՝ մար. մարք՝ հմ. [նկար՝ յունապ.
նիկը՛ ուղել. շմփուր՝ հմ. սնկուր՛ հմ. սկսուր՝
սկեսուր. փունք կամ փօնք՝ փունջ. փօսիկի՛ հմ.
քիփուն՝ փեսուք. օխք՝ օգուտ. նաև խոստուն,
խցուն: վնցուն ևլն թուականները:

Ի—արխալիս՛ ապրում. պիար՝ բուրդ.
պրիս՝ ըրուտ. փխուլար՝ բուրվառ. գիլքո՛ գուլ-
պայ. ծի՛ դու. ծիւնք կամ տօնք՝ գուռն. ծիւ՛
գուրս: Ե դուրս. խրքունք կամ խրքունք՝ եր-
գումն. զարքուն՝ զարթուն: արթուն. քիւնք՝
թունք. քրքիլի՛ թրթիշուի. լիկու՛ լեզու. լի՛
լու. լի՛ լուծ. լիսերգյո՛յմ լուսնկայ. կիփի՛ կուտել.
ծի՛ ձու. ծիւնք՝ ձուկն. կիլիլի՛ ուլուք. միար՝
շուք:

Լօ—հօնի (հօնի կամ հունի)՝ հունի. կրկօս
կամ կրկօս՝ գլուխ. կօնի՛ ուղել. դօր կամ դօր՝
ուղղորդ. հօլ՝ ուլ. կօրփաք՝ ուրբաթ. կօրիշ՝ ու-
րիշ. փօն՝ քուն:

Լ—դիւնք կամ դիւնք՝ եղունգ. և լսնի՛ լուլ.
սակայն վերջներ ոչ թէ ձայնաշարութեամբ, այլ
-ել վերջաւորող բայերուն հետ համարանու-
թեամբ առաջ է եկած:

2. Երկարբառներուն փոփոխութիւնը.

Վերը էջ 13 յիշեցնեք համառօտիւ թէ գրա-
բարի երկարբառները ինչպէս ուրիշ բարբառնե-
րու՝ նոյնպէս նաև Ղարաբաղի բարբառին մէջ
վերածուած են կամ ձայնաւորէ և բաղաձայնէ
բաղաձայն ձայնկերու և կամ միակ ձայնաւորի
մը. Ղարաբաղի բարբառն ունի [երեք երկար-
բառ: այն է կյ՛, օյ՛ ուս * (օրինակները տես նոյն
տեղը). բայց ասոնք ալ չեն թէ գրաբարի երկ-
բարբառներէն: այլ ուրիշ [ձամբով յառաջ են
եկած. օր. հրանկիլի՛ հարանիք:

Երկարբառներուն շեշտը բոլորովին համա-
ձայն է ձայնաւորներուն շեշտին. ինչպէս օր.
ըլիստան՝ աւետարան. ըլիստան՝ առաւօտ. ըր-
փիլիքի՛ որբեայրի ևն ևն: Առտի աւելորդ համա-
բերով այս մասին մանրամասն խօսիլ, ինչպէս
ըրինք ձայնաւորներուն համար, յաջորդ տողերով
կ'անցնիք թուելու երկարբառներուն կրած
ձեւափոխութիւնները:

Այ.

1. Բաղաձայնի քով կը դառնայ ե. օրինակ-

ներն են՝ կծ՝ այծ. կս՝ այս. կլ՝ այլ. կս՝ այդ. կն՝ այն. բրիքի՛կրի՛ սրբեւայրի. կրի՛ այրել. անպէ՛ր՝ եղբայր. յե՛ն՝ լայն. հե՛ր՝ հայր. զորփե՛ր՝ հօրեղբայր. ծե՛ն՝ ձայն. վե՛ր՝ վայր (ներքև, ցած, վար):

Բացառութիւն են կրկան՝ երկայն, մար՝ մայր, և փածկոցն՝ փայծաղն. վերջինը * փեծաղն՝ ձեռն տեղափոխուած:

2. Բառերուն ծայրը կը վերածուի ա-ի. օրինակներն են՝ սսանա՝ սատանայ. փսա՝ փեսայ. պեկրա՝ բակլայ. յոխա՝ չուխայ. տոխա՝ երեխայ. վկա՝ վկայ. յրբա՝ ի վերայ. տրա՝ աղայ:

3. Չայնաւորէ առաջ այ կը ջնջուի. եղած օրինակներն են կիկի՛ կիայեկ և հիլի՛ հայելի:

4. Թէ՛ բառի մէջ և թէ՛ բառերուն ծայրը քանի մը տեղ այ վերածուած է m ձայնին. այսպէս են գիւրո՞մ՝ դուլպայ. կո՛ծոկ (Գորիս կե՛ծակ)՝ կայծակ. փո՞ղ (Գորիս փրկո՞ղ)՝ փայտ. յիւսեղո՞ց՝ լուսորնկայ: Ասոնց վրայ աւելցնենք նաև Գորիսի և Թաղտոսի բարբառներով պո՛ղո՞մ՝ բակլայ (Ղրբ. պեկրա). հո՛ր (Ղ. հե՛ր)՝ հայր. կրկո՞մ (Ղ. կրկան)՝ երկայն:

5. Ե-ի տեղ յի ձայնն ունին Գորիսի անպարե՛ր՝ եղբայր, վրե՛ր՝ վայր, ի վայր, փրե՞ղ՝ վայտ, մրե՛ր՝ մայր ձևերը:

6. Այ վերածուած է ի, իւ ձայներուն յովի՛ր՝ վայրի, կիւ՛ր՝ դայլ բառերուն մէջ:

7. Այ ձայնին շեշտի պատճառաւ բ-ի վերածուելուն օրինակ են՝ բնե՞ղ՝ այնտեղ. բսե՞ղ՝ այստեղ և չն. իսկ այ բոլորովին կնկած է սօր՝ այսօր բառին մէջ:

ԱԼ

Այս տեղ մենք պիտի խօսինք բառավերջի և ձայնաւորի քով դանուած աւ երկբարբառն մասին. բաղաձայնէ առաջ դանուածները արդէն վերածուած ըլլալով օ-ի, անցած են Ո—Օ բաժնին մէջ. զբարբի մնակ բացառութիւնը (աղանի՛ր)՝ ուր աւ վերածուած չէ օ-ի՝ թէև բաղաձայնի քով է, կանոնաւոր է Ղարբաղի բարբառն մէջ, ուր առած է յեղծակցոյ յեղծնի, յեղծնի ձևերը:

1. Աւ քառի վերջ և ձայնաւորի քով վերածուած է սովորաբար ալ ձայնին. օր. կո՛փալ՝ կաքաւ. պո՛սալ՝ պառաւ. ցալ՝ ցաւ. կեղծնի՛րե՛ր՝ կեղծաւոր և չն:

2. Այս աւ-ը շեշտէ առաջ կը վերածուի ըվ՛ համեմատ շեշտազրութեան ընդհանուր օրէնքներուն օր. ըվիստրան՝ աւետարան. ըվկոթր՝ աւելորդ. իվիտրի՛ խաւարել. հվնեկի՛ հաւանել. երվրիստրոյ՛ նաւահատիր. ըվնեկի՛ յաւանակ: Իսկ միայն վ-ի է վերածուած Գորիսի ըվրսնան՝ առաւօտեան ձևին մէջ:

* Ասոնց վրայ աւելցնենք նաև իյ. կայ միայն Թաղտոսի բարբառն իյնը ձևին մէջ, որուն դէմ՝ Ղրբ. ունի իյոյր. Գորիս իյի՛ր, լի՛:

3. Մէկ քանի բառերու մէջ աւ վերածուած է իւլ, ուլ, կիլ, ու. այսպէս են՝ իվրնօր՝ աւելորդ. իվիլ կամ կիկի՛ առ—աւել. ըվլ լաւ. կվիլ՝ աւել. կյկվար (Գ. կյմ վար)՝ գաւաթ, բոտրսնան՝ առաւօտուն. յեղծնի (Գորիսի բարբառով)՝ աղանի:

Եա

Ար վերածուի ե-ի. օրինակներն են կօրկի՛ կօրեակ. յեմ՛ սեամ. զօրե՛ն՝ ցորեան:

Եայ

Ասոր համար միակ օրինակ մ՛ ունինք, այն է կրեայ՝ որ բուն Ղարբաղի բարբառն մէջ կօրե, բայց Գորիսի բարբառն մէջ ալ կօրս ձևն է առած:

Եաւ

«Սեաւ» և «բարեաւ» բառերուն մէջ միայն կը պատահի. առաջինը ստացած է Ղրբ. սրկի, Գ. սկի, Թղ. սրվ ձևերը. իսկ երկրորդը ամէն տեղ ալ պարկվ ձևն ունի:

Եւ

Ար վերածուի կվ-ի. ինչ, բիքի՛վ՝ թեթև. քի՛վ՝ թև. տիքի՛վ՝ տերև. սրկի՛ արև. սկի՛ դև: «Ալեօր» բառն դէմ Գորիսի բարբառն ունի հիլիօր, Թաղտոս. հիլիօր, բայց բուն Ղրբ. կանոնաւորապէս հիլիօր: «Երևալ» բառը Գորիսի բարբառն մէջ վերջնեթեր վանկին վրայ շեշտուելով եղած է բրկիար, բայց բուն Ղարբաղի բարբառն մէջ հակառակ կանոնին շեշտը մնալով վերջի վանկին վրայ, բառս դարձած է բրվար:

Եօ

Ար դանուի միայն «եօթն» և «եօթնասուն» ձևերուն մէջ. առաջինը դարձած է իխը, իսկ երկրորդը Ղրբ. ուխսնասուն, Գորիս օխսնասուն, Թղ. օխսնասուն: Ի յաւելուածին համար հմմտ. նաև իստը՝ օձ:

Իւ

1. Բաղաձայնի քով կը վերածուի իւ ձայնաւորին. օր. հո՛րիտ՝ հարիւր. սիւն՝ հմ. ծիւն՝ ձիւն. իտ՛ իւր. իտան՝ իւրեան:

2. Բառն ծայրը կամ ձայնաւորի քով կը դառնայ իվ. օր. պո՛սիվ՝ պատիւ. սո՛ծիվ՝ արծիւ. իիվանի՛ հիւանդ և չն:

3. Քանի մը մասնաւոր դէպքերու մէջ իւ բաղաձայնի քով վերածուած է ի, կմ, է, օ, ու, ըկի, յի ձևերուն, այսպէս՝

ի—Գորիս սրի՛ն՝ արևն և սիլի՛ ալիւր:
կմ—մրկմը կամ վրկմը՝ մըջին (մըջիւն ձևէն):

к—дкндр՝ ճիւղ. սյրքր՝ սյրքր՝ ալիւր:
 օ, ու—Գ. սօղնր՝ ճիւղ. sor կյոյ կամ sor
 կյոյ՝ զիւր գալ:
 բկվ—կոքկվ՝ կուիւ:
 յк—սյրքր՝ ալիւր. յկոյ՝ իւր:

Ոյ

Նմանապէս կը վերածուի միշտ յաւ ձայնաւորին. օր պիւրնր՝ բոյթ. պիւն՝ բոյն. զիւրից՝ զբոյց. բրիգիս՝ երեկոյ. կյո՝ պիւս՝ կապոյտ կէն կէն: Միայն մի քանի բառերու մէջ վերածուած է կ, էյ, օ, ու, յի ձևերուն՝ այսպէս. կծկնր կամ կծկնր՝ ճիւղթ. օժ՝ ոյթ. ֆուր՝ քոյր. ս ղրքր՝ ո՛վ քոյր:

Ով

1. Այս երկբարբառին սովորական վիճակը ալ է. այսպէս՝ իւրովի՛ խորովել, իւրովի՛ խառովել. կամ՝ կով. այսպէս նաև բոլոր գործիական հոլովները՝ սղով՝ աղով, փո՛ղով՝ վայտով, փոքրակ՝ վայտերով կէն:

2. Անփոփոխ է մնացած ծով՝ ծով, սով՝ սով բառերուն մէջ:

3. Ով շեշտէ առաջ կը դառնայ ղվ. օր. սրվրքրի՛ սովորել. խօսքովննվալ՝ խոստովանուիլ: Պօղլած՝ պողովատ բառին մէջ ո բողբողին ջնջուած է:

4. «Ո՛վ» միջակ անունը Ղարաբաղի բարբառով կ'ըսուի հնով, բայց այս ձևը աւելի գրաբարի ո ձևէն եկած ըլլալու է, քան թէ ո՛վ ձևէն. ուստի հմտ. էջ 79:

3. Բաղաձայններուն փոփոխութիւնը.

Ստորև կը նշանակենք բաղաձայններուն կրթած փոփոխութիւնները. իւրաքանչիւր բաղաձայնի կրթած փոփոխութիւններուն մէջ թիւ 1-ով նշանակուածը նոյն բաղաձայնին ստացած սովորական կերպարանքն է Ղարաբաղի բարբառին մէջ, ըստ այսմ օրինակներն ալ խիստ շատ են. բայց մենք համառօտութեան համար այդ օրինակներուն թիւը կարելի եղածին չափ կարճեցուցինք. միայն մասնական փոփոխութիւններուն մէջ՝ որոնք 2, 3 կէն թիւերով են նշանակուած, օրինակները ամբողջական են:

Բ.

Բառին սկիզբը՝

1.—պ. Օր. պհժին՝ բաժին. պիսի՛ բողի. պիւրք՝ բուրգ. պծօժ՝ բժոժ կէն:

2.—բ. Թուրքերէնի աղղեցութեամբ նախատառ բ-ը հակառակ օրէպին պահած են յաջորդ բառերը. բախս՝ բախա—պրս. baxt. բախիլ՝ բաշխել, պարզել—պրս. baxsh. յիկ կամ յիս՝ բելս, պելս—թրք. bəyək, bəyagh.

3.—փ. Այս փոփոխութիւնը տեղի ունեցած է յաջորդ ո, ր, ս ձայններուն պատճառաւ՝ հեռակեալ բառերուն մէջ. փրգիկնամ՝ բարեկենդան. փսկի՛ բուսանիլ. փոռուար կամ փիռովար՝ բուրվառ. փռեկ (Գոր. պռեկ)՝ բռնել. փրքիլ՝ բրգել:

4.—ս. Այս փոփոխութիւնը տեղի է ունեցած միմիայն սկզբոյ՝ ըսպիկ բառին մէջ, որ Գորիսի բարբառով ունի պէպիկ ձևը:

Բառին մէջը՝

Այս զիբբով բաւական օրինակներ կան. բայց ասոնց գրեթէ բոլորն մէջ ալ բ աղտոտ չէ այլ կը գանուի ձայնաբանական առանձին պայմաններու տակ. ուստի որոշ կերպով չենք կարող զիտնալ բ-ի ձևափոխութիւնը բառի մէջ: Եղած օրինակներուն մէջ բ կրած է հետեւեալ փոփոխութիւնները:

—պ. Այսպէս են միայն՝ սիպիւր՝ աղբիւր. սիպիւր՝ եղբայր. սնրպիւն՝ գարբին: Ասոնցմէ առաջին երկուքը կրնան նախորդ իւ-էն աղղուած ըլլալ. վերջինը յաջորդ 4 պայմանին համեմատ աւելի ուղիղ պիտի լինէր * սնրիւն:

2.—բ. Այսպէս անփոփոխ պահուած է բ ձայնը՝ ամէն անգամ որ մ-ի կը յաջորդէ. օրինակներն են՝ պհժրակ՝ բամբակ. պահրասակ՝ բամբասանք. հմտա. նաև յաջորդքը—Նոյնը նաև թուրքերէնի աղղեցութեամբ. այսպէս են՝ սնրար՝ ամբար—թրք. ambar. յնրի՛ լուրիս—թրք. ևս lobi.

Այս պայմաններէն դուրս և անկախաբար բ պահած է շրքր՝ շարթ, որ Գորիսի բարբառին մէջ սակայն ունի շո՛փոք ձևը:

3.—Երբ մ ձայնէն վերջ ը ձայնը գայ, երկուքին մէջտեղը իբր թարմատար բ կ'աւելցուի. այսպէս՝ հմրսրի՛ համբել, հաշուել. կյո՛մբիւր՝ կարմիր. սրմբրի՛ թմբել, թմբել: Ուրիշ բարբառներու մէջ կայ նաև սմբար՝ ամուր, սմբար՝ արմու կէն:

4.—փ. Այս փոփոխութիւնը տեղի կ'ունենայ ը ձայնէն վերջ. այսպէս են կօրիոք՝ ուրբաթ. րփրվրի՛ որբեայցի. հո՛րիիլ՝ արբել. զօրիք՝ հօրեղբայր. սրիիլ՝ սրբել. խնրիոխ կամ խրրիփիս՝ հարբուիս: Աւելցնենք ասոնց վրայ խնիիլ՝ խարել. համիքիլ կամ հմիքիլ՝ համբեբել. Գորիսի բարբառով ալ շո՛փոք՝ շարթ, այլուր շրքր:

Բառին վերջը՝

Այս զիբբով ալ ճիշտ ու ճիշտ համաձայն է բառամէջի բ-ին. եղած օրինակներն են միայն՝ բուսր՝ թումբ (մ-ի պատճառաւ). սօրփ՝ սուրբ (բ-ի պատճառաւ). հիք՝ երբ (Գորիս հիք ձևով): Իսկ բամբ՝ թամբ բառը՝ որ ուստահայ բարբառներուն սովորական ձևերէն մին է և մինչև իսկ գրական լեզուին մէջ կարողացած է մտնել, իսկապէս

կը ծագիլ բարձր յորնակիէն: որով ոչ թէ բ-ի փո-
փոխութիւն: այլ պարզապէս ջնջում կայ:

Գ.

Բառին սկիզբը.

1.—կ) Բառին սկիզբը գ առճասարակ կը
վերածուի կ ձայնին: ինչ որ ալ ըլլայ յաջորդ
ձայնաւորը. բայց այս կ ձայնը մեղ աւելի զգա-
լի կը լինի ու ըստ ձայնաւորներէն առաջ,
քան կ, ի, կօ, իւ ձայնաւորներէն. ասոր ալ պատ-
ճառը ուրիշ քան չէ: բայց եթէ այն որ մարդ-
կային լեզուն ստիպուած է կ, ի, կօ, իւ ձայններէն
առաջ կ (ինչպէս նաև ի) հնչելու. ուրիշ խօսքով
մենք չենք կարող բողբոլի մարդը կ, կի, կօ,
կիւ կամ ի, ի, իօ, իւ արտասանել. այլ այս
արտասանութեան ժամանակ՝ կ, ի, կօ, իւ ձայ-
ներուն ընտելուք կը պահանջէ՝ որ անպատճառ
դոնէ խիստ փոքրիկ յ կիսաձայն մը գայ աւելնայ
կ կամ ի ձայնին վրայ:

Ընդհանուր մարդկային ձայնախօսական
այս օրէնքին պատճառաւ է որ լատիներէնի ց, զ
ձայները օ և ի ձայնաւորներէն անմիջապէս առաջ՝
նորալատին լեզուններուն մէջ՝ անշուշտ նախապէս
ց և կ ձևերէն անցնելէ ետք՝ վերածուած են՝
ֆրանս. ժ, ս իտալ. ջ, չ սպան. ղ, օ ձայնե-
րուն. նոյն դերքով օ գերմաներէնի մէջ վերած-
ուած է ց-ի. նոյնպէս հին յունարէնի ց ձայնը կ
և ի ձայններէն անմիջապէս առաջ՝ վերածուած է
միջին յունարէն ժ, իսկ նոր յունարէն յ:

Օր. կյանձ՝ գանձ (երգ). կյանձը՝ գառն.
կյանձան՝ գաւաղան. կյանձը՝ գոռալ. կյանձը՝ գո-
մէշ. բայց կերբնակ՝ գորտ-նուկ. կիկի՝ գինի.
կօղ՝ դող. կյուլ՝ գայլ. այսինքն կերբնակ, կիկի,
կօղ, կյուլ և ընդ մնացեալ օրինակները անս էջ 19:

կ) ձայնէն վերջ ա կամ բ կ ձայնը չի պատա-
հեր:

2.—գ. Այսպէս են զիցալ՝ գիտել, գիտենալ.
զիւրջ՝ գերի և զիւրթ՝ գուրպայ:

3.—գ. Այսպէս են՝ քօլ՝ գուլ. քօր (Գորիս
կիշէր)՝ գըշեր. քիմի՝ գնալ:

Բառի մէջ՝

1. Սուխրական ձևը ի է. այսպէս են՝ բախ-
վրէր (Թ. բխվոր, Գ. բխվրէր)՝ թագաւոր. ճոխր՝
օգուտ. ճիւխ (Թ. ճխօխ, Գ. ճօխ)՝ հոգի. իջի՝
ձգել. հմ'ի (Գ. հմ'իս)՝ ազի:

2. ի) որ Գորիսի բարբառին մէջ զարձեալ
ի կը մնայ. օր. ճիւրթ (Գ. ճիւրթ)՝ տագը. ճիւրթի
(Գ. ճիւրթի)՝ ծագիլ. բրիճնակ (Գ. բրիճնակ)՝ արեգակ:

3. կ ունին շնիհաւ՝ շողգամ. աղիհաւ՝ աղ-
գական. և ո'նկիս՝ անդին (թանկագին քար):

4. գ յ պահած են նոյնն՝ հմ. և կիկյաս՝
զանգատ բառերը:

5. ի) մէկ գէպի մէջ միայն. այն է բրիճ-
նակ՝ արեգակ որ ինչպէս տեսանք գործածական
է նաև բրիճնակ ձևով:

Բառի վերջ՝

1. Երբ բառ մը կը վերջաւորի գ-ով՝ որմէ
անմիջապէս առաջ ալ ձայնաւոր մը կը գտնուի:
այդ գ ձայնը բուն Աւարբաղի բարբառին մէջ կը
վերածուի ի ձայնին. եղած բոլոր օրինակներն են.
մարտի՝ մարագ. մրէրտի՝ մրագ. վիճի՝ վէգ. ախի-
վաճի՝ սարիււաւգ. պաղմարտի՝ պատարագ. հօրիճի՝
ուրագ. ծիճի՝ ձիգ. ամուր. կիճի՝ էգ. կարտի՝ կա-
րագ կիօճի՝ դոգ. գիւրի: Գորիսի բարբառը՝ որուն
անձանօթ է ի ձայնը, այս բառերուն մէջ ալ
ի-ի տեղ պարզապէս ի կը դնէ. ինչպէս՝ մարտի,
հօրագ և ընդ:

2. Երբ բառավերջի գ-էն առաջ և ձայնը
գտնուի, գ-ը կ'ստանայ զ ձևը. այսպէս են՝ հիկցի՝
հինգ. գոկցի՝ գանդակ բանց՝ թանգ, սուգ. ժն-
ոռնցի՝ ժառանգ: Գորիսի բարբառին անձանօթ
լինելով զ ձայնը, այս բառերը՝ կ'ստանան պար-
զապէս հիկցի գոկցի, բանց, ժնոռնց ձևերը:

Վերջումը բառը բուն Աւարբաղի բարբա-
ռով ստացած է զիցի, իսկ Գորիսի բարբառով
զիկցի, զիկցը ձևերը:

Գ-ով վերջացող ուրիշ բառ չկայ Աւարբաղի
բարբառին մէջ: բայց կէս գրական ազգ բառէն
որ ազի ձևն է ստացած:

(կը շարունակուի)

Հրաչեայ Յ. Աճառեան

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԷՋ

(ԲՆԵԱԳԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՆ ՈՒՍՈՒԱԾՔ)

(Շարունակութիւն) *

Ը.

ՏԻԳՐԱՆԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ.

Աղբիւրը:—Ու քննիչ է առնում մեր պատ-
մագիրը Տիգրանի պատմութիւնն ու առաս-
պելը: Ի՞նչ գլխի մէջ Տիգրանի գովեստն անե-

* Տես Մարտի 1900 թ. համար է. եր. 354: